

บทความวิชาการ

เชื่อน : การพัฒนากับปัญหาประมงไทย

Dam : Development and Fishery Problem in Thailand

ณชพงศ จันจุฬา*

**นักศึกษาปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรเกษตรเขตร้อน
คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์**

Abstract

Thailand has 682 dams covering all regions. Dam construction is aimed at economic development for agricultural and industrial production, and including electrical energy supply. Dams provide not only benefit but also have negative impacts on the economic, social and cultural, health and environmental conditions. People who have their livelihoods dependent on natural resources, especially fisheries resources, are affected in terms of losing income and an important source of protein. Dam building and management can decrease the amount and type of fisheries resource by changing the characteristics of fisheries' life cycle in the river. Conflict of natural utilization used should be solved by people participation and adaptation to sustain fisheries resources utilization with integration on local wisdom.

Keywords : fisheries resources, impacts of dam

* อาจารย์ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
หน่วยวิจัยพลศึกษาและการพัฒนาลังคมเพื่อสันติภาพในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ประเทศไทย

บทคัดย่อ

ประเทศไทยมีเขื่อน 682 แห่ง กระจายอยู่ทั่วทุกภูมิภาค การสร้างเขื่อนมีจุดประสงค์เพื่อยกระดับการพัฒนาเศรษฐกิจโดยเฉพาะการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรและอุตสาหกรรม ตลอดจนแหล่งพลังงานไฟฟ้า เขื่อนไม่ได้สร้างแต่คุณประโยชน์ หากแต่ยังส่งผลกระทบเชิงลบต่อเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สุขภาพ และสิ่งแวดล้อมประชาชนซึ่งมีวิถีชีวิตที่พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรประมงได้รับผลกระทบจากการสูญเสียรายได้และแหล่งอาหารโปรตีนที่สำคัญ การสร้างและบริหารจัดการเขื่อนสามารถส่งผลกระทบต่อการลดลงของจำนวนและชนิดพันธุ์สัตว์น้ำจากการเปลี่ยนแปลงลักษณะการดำรงชีวิตในวัฏจักรที่ต้องอาศัยลำน้ำ ความขัดแย้งของการใช้ทรัพยากรควรได้รับการแก้ไขโดยการมีส่วนร่วมของประชาชนและการปรับตัวเพื่อใช้ประโยชน์ทรัพยากรประมงอย่างยั่งยืนด้วยการผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่น

คำสำคัญ : ผลกระทบจากเขื่อน ทรัพยากรประมง

บทนำ

เขื่อนเป็นรูปแบบการจัดการน้ำที่มีมายาวนานนับแต่อดีต โดยเขื่อนขนาดใหญ่เขื่อนแรก ถูกสร้างขึ้นในประเทศอียิปต์ในราวก่อนคริสต์ศักราชประมาณ 26,000 ปี (Schnitter, 1994) ในขณะที่ประเทศไทยของเรามีการก่อสร้างเขื่อนขนาดใหญ่เขื่อนแรกในปี พ.ศ. 2504 คือ เขื่อนภูมิพลที่จังหวัดตาก (อดุล อิมโอชา, 2530) การก่อสร้างเขื่อนดังกล่าวนับเป็นการเริ่มต้นของการพัฒนาสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานตามกรอบแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 เพื่อรองรับและสนับสนุนการขยายตัวของการพัฒนาด้านการผลิตสินค้าเกษตรและอุตสาหกรรม ซึ่งจำเป็นต้องใช้น้ำและพลังงานในกระบวนการผลิต (สำนักนายกรัฐมนตรี, 2545)

ตาราง 1 จำนวนและประเภทของเขื่อนจำแนกตามภูมิภาคของประเทศไทย

ภาค	จำนวนเขื่อน เพื่อการชลประทาน	จำนวนเขื่อน เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า	รวม
เหนือ	179	2	181
ตะวันออกเฉียงเหนือ	248	4	252
กลาง	67	-	67
ตะวันออก	59	1	60
ตะวันตก	39	4	43
ใต้	77	2	79
ทั่วประเทศ	669	13	682

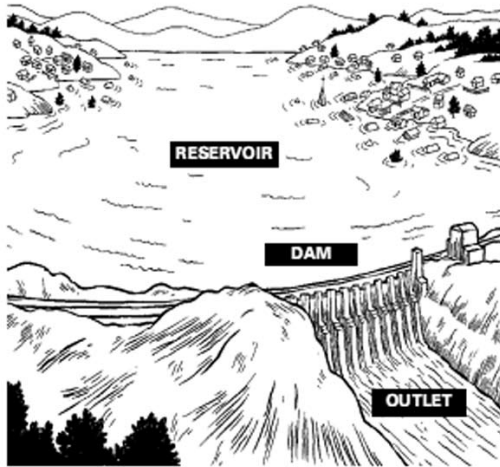
ที่มา : ดัดแปลงจากกรมป้าไม้. 2551.

นับถึงปัจจุบัน พบว่าประเทศไทยมีเขื่อนจำนวนทั้งสิ้น 682 แห่ง กระจายอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ (กรมป้าไม้, 2551) ดังตาราง 1 โดยการก่อสร้างและกระบวนการบริหารจัดการเขื่อนทั้งหมดอยู่ภายใต้การกำกับของรัฐผ่านองค์กรใหญ่ที่สำคัญ 2 องค์กรคือ กรมชลประทาน และการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย

กระบวนการพัฒนาและการจัดการน้ำโดยอาศัยรูปแบบของเขื่อนยังอยู่ภายใต้การควบคุมและดำเนินการโดยภาครัฐซึ่งขาดกระบวนการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน ส่งผลให้การดำเนินการบางอย่างขาดมิติของการคำนึงถึงปัญหาผลกระทบที่แท้จริง อันเกิดจากการก่อสร้างและบริหารจัดการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลกระทบต่อทรัพยากรประมง ซึ่งมีผลอย่างยิ่งต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้านผู้ซึ่งต้องอาศัยและพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าวเพื่อเป็นที่ยาของรายได้และแหล่งอาหารเพื่อการดำรงชีพ

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับเขื่อน

เขื่อน คือกำแพงที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อขวางกั้นลำน้ำ ซึ่งมีทั้งประเภทที่สร้างขึ้นจากดิน หิน หรือคอนกรีต การขวางกั้นการไหลของแม่น้ำก่อให้เกิดอ่างเก็บน้ำ (Reservoir) ขึ้น (ดูภาพที่ 1) น้ำที่ขังอยู่ในอ่างเก็บน้ำจะถูกนำไปใช้ประโยชน์ในการผลิตกระแสไฟฟ้า การชลประทาน การควบคุมน้ำท่วม การผลิตน้ำดื่ม การเดินเรือ หรือเพื่อการนันทนาการ แต่โดยส่วนใหญ่เขื่อนมักถูกสร้างขึ้นมาจากวัตถุประสงค์รวมกันของทั้งหมดที่กล่าวมา (International Rivers Network, 2006)

ภาพที่ 1 เขื่อน

ที่มา : International Rivers Network. 2006.

ผลกระทบของเขื่อน

การสร้างเขื่อนมักเกิดจากผลของนโยบายในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ทั้งนี้เพื่อตอบสนองต่อความต้องการด้านการใช้พลังงานและการชลประทานเพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูกพืชผลทางเกษตร อย่างไรก็ตามแม้การสร้างเขื่อนจะสามารถสนองตอบตามนโยบายของการพัฒนาดังกล่าวได้ แต่การสร้างเขื่อนก็นำไปสู่ปัญหาผลกระทบด้านลบ ซึ่งส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนที่ต้องอาศัยและพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติอย่างเช่น ทรัพยากรประมงดังได้กล่าวมาแล้ว ผลกระทบของเขื่อนอาจสรุปเป็นด้านต่าง ๆ ดังนี้คือ

1. ผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ การสร้างเขื่อนอาจทำให้ต้องสูญเสียพื้นที่เพาะปลูกที่มีความอุดมสมบูรณ์จากการท่วมขังของน้ำในบริเวณอ่างเก็บน้ำ และเขื่อนยังอาจเป็นอุปสรรคในการพัดพาและเคลื่อนย้ายแร่ธาตุอาหารพืชหรือปุ๋ยตามธรรมชาติที่มากับสายน้ำ ซึ่งส่งผลให้ผลผลิตจากการเพาะปลูกมีจำนวนลดลงและคุณภาพลดต่ำลง รวมทั้งอาจเป็นต้นเหตุสำคัญที่ทำให้ปัญหาดินเค็มแพร่กระจายหากปริมาณน้ำในแม่น้ำที่ไหลผ่านเขื่อนมีปริมาณลดน้อยลง ซึ่งทั้งหมดนี้ส่งผลโดยภาพรวมในการทำให้

ผลผลิตทางการเกษตรลดลงนั่นเอง (Saichan, 2007)

2. ผลกระทบทางด้านสุขภาพ เชื้อนี้อาจทำให้น้ำที่กักเก็บไว้มีคุณภาพต่ำลง ก่อให้เกิดการเพาะและขยายพันธุ์ของเชื้อโรคที่เป็นอันตรายต่อมนุษย์และสัตว์เลี้ยง ดังกรณีของการระบาดของพยาธิใบไม้ในตับที่เขื่อนปากมูลหรือเขื่อนราษีไศลเมื่อหลายปีก่อน นอกจากนี้เขื่อนอาจเป็นแหล่งเพาะและขยายพันธุ์ยุงซึ่งเป็นพาหะนำโรคต่าง ๆ ได้แก่ ไข้มาลาเรีย หรือไข้เลือดออก เป็นต้น (International Rivers Network, 2006.)

3. ผลกระทบทางด้านสังคมและวัฒนธรรม การสร้างเขื่อนส่งผลกระทบต่อใหญ่หลวงต่อวิถีชีวิตและการตั้งถิ่นฐาน ทั้งนี้เพราะในการสร้างเขื่อนอาจจำเป็นต้องอพยพผู้คนในบริเวณที่น้ำท่วมออกจากพื้นที่ ทำให้ผู้คนเหล่านั้นต้องสูญเสียที่อยู่อาศัย ที่ดินทำกิน วิถีชีวิตการผลิต ซึ่งบางครั้งการชดเชยอาจไม่ทั่วถึงและยุติธรรมหรือเพียงพอต่อการเริ่มต้นชีวิตใหม่ (International Rivers Network, 2006.)

4. ผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศ พื้นที่ป่าไม้จำนวนมาก ถูกทำลายจากการสร้างเขื่อน ทั้งนี้เพราะพื้นที่บริเวณอ่างเก็บน้ำมักกินพื้นที่กว้าง จึงทำให้ไม่สามารถหลีกเลี่ยงการสูญเสียพื้นที่ดังกล่าวเพื่อแลกกับพื้นที่อ่างเก็บน้ำได้ โดยในปัจจุบันยังปรากฏให้เห็นในหลายพื้นที่ที่ยังคงสภาพการเป็นป่าได้บ้าง ยกตัวอย่าง เช่น ที่เขื่อนรัชชประภา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นต้น การสูญเสียป่าไม้ นับเป็นเรื่องใหญ่ ทั้งนี้เพราะป่าไม้มิได้ให้ประโยชน์ด้านผลผลิตเนื้อไม้เพียงอย่างเดียว แต่คุณค่าที่ใหญ่หลวงที่สุดคือการรักษาเสถียรภาพของระบบนิเวศ การสูญเสียป่าย่อมทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพทั้งของสัตว์ป่าและพรรณพืชสูญหายไปด้วย นอกจากนี้ การสร้างเขื่อนกั้นลำน้ำยังทำลายเส้นทางการใช้ดำรงชีวิตตามวัฏจักรของสัตว์น้ำหลายชนิด ด้วยกัน

ผลกระทบของเขื่อนต่อทรัพยากรประมง

ทรัพยากรประมง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสัตว์น้ำจำพวกปลาต้องอาศัยระบบนิเวศของแม่น้ำทั้งสายในการดำรงชีวิตเพื่อประกอบกิจกรรมที่แตกต่างกันในวัฏจักรชีวิต ไม่ว่าจะเป็นการผสมพันธุ์ การวางไข่ การอนุบาลตัวอ่อน หรือการหาอาหารเพื่อการเจริญเติบโต (Larinier, 2000) การสร้างเขื่อนกั้นลำน้ำจึงเป็นการกีดขวางเส้นทางเดินของฝูงปลาหรือสัตว์น้ำชนิดต่าง ๆ ในการเคลื่อนย้ายไปมาเพื่อดำรงชีวิตตามวัฏจักรชีวิตดังกล่าวมาแล้ว ดังนั้นเมื่อสัตว์น้ำเหล่านั้นไม่สามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ตามปกติ ย่อม

ส่งผลต่อการลดน้อยลงของทั้งจำนวนและชนิดพันธุ์จนอาจนำไปสู่ภาวะการสูญพันธุ์ของทรัพยากรประมงชนิดต่าง ๆ ได้ (Larinier, 2001) นอกจากนั้น การสร้างเขื่อนกั้นลำน้ำยังส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศบริเวณที่เป็นแหล่งอนุบาลตัวอ่อนของสัตว์น้ำชนิดต่าง ๆ เช่น บริเวณปากอ่าว ทั้งนี้เพราะปริมาณแร่ธาตุอาหารที่ไหลมากับน้ำจะมีปริมาณที่ลดลง ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์น้ำซึ่งเป็นอาหารของตัวอ่อน อาทิเช่น แพลงก์ตอน จะมีจำนวนลดลงตามไปด้วย รวมทั้งการที่ปริมาณน้ำจืดไหลลงสู่อ่าวน้อยลงย่อมทำให้ความเค็มของน้ำเพิ่มขึ้นและอาจทำให้สัตว์ทะเลบางชนิดที่เป็นผู้ล่าตัวอ่อนสัตว์น้ำชนิดต่าง ๆ สามารถเข้ามาทำร้ายตัวอ่อนจนทำให้สัตว์ชนิดนั้นสูญพันธุ์ได้ (Craig, 2000)

ประสบการณ์ในหลายประเทศทั่วโลกล้วนสะท้อนถึงผลกระทบเชิงลบต่อทรัพยากรประมงซึ่งมีผลมาจากการสร้างเขื่อน ดังตัวอย่างในตาราง 2

ตาราง 2 ผลกระทบจากเขื่อนต่อทรัพยากรประมงในประเทศต่าง ๆ

ประเทศ	ชื่อเขื่อน	ผลกระทบ	อ้างอิง
อียิปต์	อัสวาน (Aswan High Dam)	จับปลาสดินได้ลดลงจาก 15,000 ตัน เหลือเพียง 554 ตัน (ค.ศ.1964 - 1966)	Aleem (1972) Pandian (1980)
จีน	ซีหนานเจียง (Xinanjiang Dam)	ชนิดพันธุ์ปลาลดลงจาก 107 ชนิด เหลือเพียง 83 ชนิด	Zhong and Power (1996)
ไทย	ปากพนัง (ประตูระบายน้ำอุทก วิภาชประสิทธิ์)	ชนิดพันธุ์ปลาลดลงจาก 218 ชนิด เหลือเพียง 76 ชนิด (พ.ศ. 2542 - 2546)	สถาบัน ทรัพยากร ชายฝั่ง (2547)

Aleem (1972) ได้กล่าวถึงการก่อสร้างเขื่อนอัสวานเพื่อกั้นแม่น้ำไนล์ ในประเทศอียิปต์ก่อนไหลลงสู่ทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ซึ่งถูกก่อสร้างขึ้นในปี ค.ศ. 1965 โดยพบว่า เขื่อนดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อ การลดลงของแพลงก์ตอนซึ่งเป็นอาหารของ

สัตว์น้ำชนิดต่าง ๆ ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ Pandian (1980) ที่พบว่า ปริมาณการจับปลาชาตินในบริเวณดังกล่าวมีจำนวนลดลงอย่างต่อเนื่อง โดยในปี ค.ศ. 1964 ก่อนมีการสร้างเขื่อนสามารถจับปลาชาตินได้มากถึง 15,000 ตัน แต่หลังจากมีเขื่อนได้ 1 ปี (ค.ศ. 1966) กลับพบว่าสามารถจับปลาชาตินได้เหลือเพียง 554 ตันเท่านั้น ในขณะที่ Zhong and Power (1996) รายงานผลการศึกษาผลกระทบของเขื่อนซีหนานเจียงในประเทศจีน พบว่า หลังจากการสร้างเขื่อนดังกล่าวชนิดพันธุ์ปลาที่เคยพบลดลงจาก 107 ชนิด เหลือเพียง 83 ชนิด และ Southeast Asia Rivers Network (2002) รายงานผลการศึกษาผลกระทบจากการเปิดเขื่อนปากมูลในประเทศไทย โดยพบว่า ขณะที่มีการปิดเขื่อนเพื่อกักน้ำหลาก พบชนิดพันธุ์ปลาเพียง 45 ชนิด แต่หลังจากมีการเปิดประตูระบายน้ำให้น้ำไหลผ่านตามปกติ กลับพบว่า ชนิดพันธุ์ปลาเพิ่มขึ้นเป็น 156 ชนิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งปลาบึก ซึ่งเป็นปลาที่มีถิ่นที่อยู่ในแม่น้ำโขงและปลาชนิดต่าง ๆ จากแม่น้ำโขงจำนวนกว่า 148 ชนิดมีการอพยพเข้ามาอาศัยและวางไข่ในช่วงฤดูการผสมพันธุ์ ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของสถาบันทรัพยากรชายฝั่ง (2547) ที่พบว่าหลังจากปิดประตูระบายเขื่อนปากพนัง 4 ปี ระหว่าง พ.ศ. 2542 - 2546 ชนิดพันธุ์สัตว์น้ำที่พบในแม่น้ำปากพนังลดลงจาก 218 ชนิด เหลือเพียง 76 ชนิดเท่านั้น

จากข้อมูลทั้งหมดที่นำเสนอจึงเป็นเครื่องพิสูจน์ยืนยันได้ว่า การพัฒนามบพื้นฐานของการสร้างเขื่อน นำไปสู่ปัญหาต่าง ๆ มากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการก่อให้เกิดผลกระทบเชิงลบต่อทรัพยากรประมงซึ่งเป็นแหล่งอาหารและรายได้ของผู้คนที่ยากจนในท้องถิ่น

อภิปราย

การพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นเพียงแต่การเพิ่มผลผลิตสินค้าเกษตรและอุตสาหกรรม เป็นที่มาของนโยบายของรัฐในการพัฒนาแหล่งน้ำและแหล่งพลังงานเพื่อตอบสนองต่อการขยายตัวของพื้นที่เพาะปลูกและกิจการด้านอุตสาหกรรม กระบวนการพัฒนาที่ผ่านมานี้ขัดแย้งกับจิตตคติของการมองการแก้ไขปัญหาแบบองค์รวมและการมีส่วนร่วมจากประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย จึงทำให้การแก้ปัญหาหนึ่งนำไปสู่การสร้างอีกปัญหาหนึ่งตามมาไม่รู้จบสิ้น เปรียบเสมือนงูกินหาง

การสร้างเขื่อน เป็นการสร้างความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรของคนในสังคม กล่าวคือ เป็นความขัดแย้งของคน 2 กลุ่มคือ กลุ่มที่ต้องการใช้น้ำเพื่อการอุปโภค

บริโภค ซึ่งเป็นไปตามนโยบายและแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่วางไว้เพียงเพื่อต้องการให้มูลค่าของตัวเลขรายได้ประชาชาติโตขึ้น อันแสดงถึงการพัฒนาประเทศ และอีกกลุ่มหนึ่งที่ต้องการใช้น้ำเพื่อการยังชีพในลักษณะของการอาศัยแม่น้ำเป็นแหล่งทำมาหากินจากทรัพยากรประมง

ความขัดแย้งระหว่างการใช้ประโยชน์เกิดขึ้นเนื่องจาก การก่อสร้างเขื่อนนำไปสู่ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรประมงทั้งในแง่ชนิดพันธุ์และปริมาณ ทั้งนี้เนื่องจากว่า ลักษณะเฉพาะของทรัพยากรประมงนั้น จำเป็นต้องอาศัยแม่น้ำทั้งสายในการดำเนินกิจกรรมเพื่อการดำรงชีวิตตามวัฏจักรชีวิตดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ปัญหาดังกล่าวส่งผลกระทบต่อเนื่องมายังชาวประมงพื้นบ้านที่อาศัยและพึ่งพิงทรัพยากรดังกล่าวเพื่อเป็นที่มาของอาหารและรายได้

การตัดสินใจของรัฐโดยการพัฒนาเขื่อนนำไปสู่การเลือกที่จะโอบอุ้มกลุ่มผู้ใช้น้ำเพื่อการผลิตสินค้าเกษตรและอุตสาหกรรม ในขณะที่เลือกที่จะทิ้งกลุ่มที่ต้องอาศัยแหล่งน้ำเพื่อการประมง ผลการพัฒนาดังกล่าว ทำให้ชาวประมงกลายเป็นคนชายขอบของการพัฒนา ทั้งนี้เพราะมักไม่ได้รับความสนใจในการช่วยเหลือหรือชดเชยความเสียหายจากรัฐหากไม่มีการรวมกลุ่มเพื่อเรียกร้องสิทธิดังกล่าว หรือแม้ว่าหากเรียกร้องได้ การชดเชยมักล่าช้าและไม่สะท้อนถึงความเสียหายที่แท้จริงที่เกิดขึ้นกับชีวิตความเป็นอยู่ของผู้ที่ได้รับผลกระทบ

แม้ว่าผลการศึกษาจากทั่วโลกจะบ่งชี้ชัดว่าการสร้างเขื่อนส่งผลกระทบอย่างใหญ่หลวงต่อระบบนิเวศเพียงใด โดยเฉพาะทรัพยากรประมงดังเหตุผลที่กล่าวไปแล้วข้างต้น แต่กลับปรากฏว่า ณ ปัจจุบันรัฐบาลโดยกรมชลประทานและการไฟฟ้าฝ่ายผลิตยังคงมีโครงการและการวางแผนการพัฒนาแหล่งน้ำผ่านการก่อสร้างเขื่อนในพื้นที่ต่าง ๆ อยู่อีกไม่น้อย ซึ่งย่อมต้องส่งผลกระทบต่อทรัพยากรประมงและวิถีประมงพื้นบ้านและนำไปสู่ความขัดแย้งที่อาจรุนแรงขึ้นตามกระแสสังคมที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

กระบวนการนี้ในการจัดการทรัพยากรน้ำและทรัพยากรประมงของไทย จึงควรต้องคำนึงถึงปัญหาความรุนแรงที่จะตามมาในอนาคตด้วย นอกจากนี้อาจต้องกลับมาทบทวนย้อนกลับไปถึงสาเหตุที่แท้จริงแล้วว่า “ทำไมต้องสร้างเขื่อน” หากคำตอบของการสร้างเขื่อนคือเพื่อต้องการแหล่งน้ำในการเพาะปลูกและแหล่งพลังงานในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ ดังนั้น อาจจำเป็นอย่างยิ่งที่เราต้องศึกษาถึงความเหมาะสมของชนิดพืชเกษตรที่เหมาะสมต่อสถานการณ์น้ำที่เป็นอยู่ ณ ปัจจุบัน รวมทั้งการคิดค้นพัฒนานวัตกรรมด้านพลังงาน แต่เหนือสิ่งอื่นใดคือการสร้างจิตสำนึกในการรู้จักประหยัดและ

เห็นคุณค่าของทรัพยากรที่ค่อย ๆ หมดไปตามสภาพการใช้งานที่ปราศจากการคำนึงถึงความยั่งยืน

กระบวนการจัดการและแก้ไขปัญหาความขัดแย้งของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรควรตั้งอยู่บนพื้นฐานของความรู้ ภูมิปัญญาและการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้างความเข้าใจและเรียนรู้ร่วมกันในการยอมรับและปรับการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรดังกล่าวให้เป็นไปตามหลักการการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ทั้งนี้รัฐต้องเป็นผู้ส่งเสริมให้ประชาชนผู้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่รู้สึกหวงแหน โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้และแก้ไขปัญหาด้วยตัวชุมชนเอง ดังที่ชาวบ้านแถบลุ่มน้ำสงครามอาศัยการวิจัยผ่านรูปแบบงานวิจัยไทบ้าน¹ (เครือข่ายนักวิจัยไทบ้านลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง, 2548) สร้างองค์ความรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรและจัดการทรัพยากรประมงของตนเอง

นอกจากนี้รัฐเองควรต้องทบทวนบทบาทเรื่องการกำหนดสิทธิการเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรประมง โดยอาจต้องนำหลักการของการจัดการป่าชุมชน มาเป็นแนวทางในการมอบสิทธิประมงชุมชน แต่ต้องเข้าใจธรรมชาติของทรัพยากรประมงก่อนว่ามีการเคลื่อนย้ายในการดำรงชีวิตในวัฏจักรชีวิตตลอดสายน้ำ ดังนั้นการจัดการต้องเป็นไปในรูปแบบของการจัดการระบบนิเวศที่อิงพื้นที่ลุ่มน้ำเป็นหลัก กล่าวคือจะต้องกระตุ้นและสร้างเครือข่ายชุมชนผู้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรประมงทั้งสายน้ำ สร้างความเข้าใจร่วมกันผ่านกระบวนการการเรียนรู้จากนักวิจัยท้องถิ่นและงานวิจัยไทบ้าน ใช้กระบวนการจัดการความรู้เพื่อสร้างเสริมและถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ทรัพยากรประมง ปรับเปลี่ยนวิถีการประมงให้เข้ากับสถานการณ์ของทรัพยากร เช่น เครื่องมือ ฤดูกาล และปริมาณที่จับ สร้างกฎเกณฑ์เงื่อนไขข้อบังคับของชุมชนร่วมกัน

เหนือสิ่งอื่นใดคือมุมมองการพัฒนาของรัฐ ควรต้องปรับเปลี่ยนแนวทางในเรื่องการมองถึงคุณค่าให้มากกว่าการมองมูลค่าเชิงเศรษฐกิจ ต้องตระหนักถึงความจำกัดของทรัพยากรและต้องมองถึงความยั่งยืนเพื่อประโยชน์ของคนในรุ่นถัดไป แม้ว่าทรัพยากรประมงจะเป็นทรัพยากรประเภทที่ฟื้นฟูขึ้นใหม่ได้ แต่หากจัดการไม่ดีก็อาจนำไปสู่ภาวะการณสูญพันธุ์ได้ในที่สุด

¹ งานวิจัยไทบ้าน เป็นวิธีวิจัยรูปแบบใหม่ที่เกิดจากการกำหนดปัญหาและวิธีการศึกษาเพื่อตอบปัญหาและแสวงหาความรู้โดยตัวชาวบ้านเอง

จากความเชื่อมต่อกันของลักษณะการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเดียวกันในมุมที่ต่างกันของการใช้น้ำเพื่อการผลิตสินค้าเกษตรและพลังงาน กับการใช้ประโยชน์ในรูปแบบเพื่อการประมง วิธีการหนึ่ง ที่ควรได้รับการพิจารณาเพื่อนำไปสู่การประนีประนอมและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนั้นคือ การเปิดโอกาสให้ภาคประชาชนได้มีสิทธิเข้าร่วมพัฒนาแนวทางการบริหารจัดการเขื่อนหรือประตูระบายน้ำ หรือการพัฒนาและประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการแหล่งน้ำเพื่อให้เพียงพอทั้งในเชิงคุณภาพ ปริมาณ และช่วงเวลา ลดเงื่อนไขการนำไปสู่การพัฒนาโครงการขนาดใหญ่ที่สร้างความเสียหายในภาพรวม ยกตัวอย่างเช่น การทำฝายแม้วในภาคเหนือ การทำธนาคารน้ำในภาคใต้ เป็นต้น เราจะพบว่าคำตอบของการจัดหาน้ำไม่จำเป็นต้องมีเขื่อนเสมอไป

สรุป

การพัฒนาที่ผ่านมาของประเทศไทย ตั้งอยู่บนพื้นฐานของมิติทางเศรษฐกิจที่ต้องการยกระดับความเป็นอยู่และรายได้ของประชาชนส่วนใหญ่ จนบางครั้งทำให้มองข้ามมิติทางสังคมและสิ่งแวดล้อมจนนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรในที่สุด

เขื่อนถูกยกเป็นนวัตกรรมเพื่อการพัฒนาในช่วงต้นของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่มุ่งเน้นการขยายพื้นที่การเพาะปลูกและการจัดหาแหล่งพลังงานเพื่อการพัฒนาอุตสาหกรรม ในขณะที่เขื่อนสามารถตอบสนองต่อนโยบายการพัฒนาดังกล่าว แต่ผลร้ายที่ใหญ่หลวงของเขื่อน ก็คือการทำร้ายและทำลายระบบนิเวศของสรรพสัตว์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรประมง ซึ่งเป็นแหล่งที่มาของรายได้และอาหารของประชาชนผู้มีฐานะยากจน

การแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนที่มีต่อทรัพยากรประมง จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องได้รับความร่วมมือจากทุกภาคส่วนที่มีส่วนได้ส่วนเสียในสังคม รัฐต้องมอบความจริงใจและไว้วางใจในการให้สิทธิอันชอบธรรมในการบริหารจัดการทรัพยากรประมง ผ่านรูปแบบของประมงชุมชนภายใต้การกำกับดูแลอย่างใกล้ชิดจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ชุมชนเองก็ต้องพร้อมสำหรับการปรับตัวและเรียนรู้ รวมทั้งประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาเพื่อก่อให้เกิดความยั่งยืนต่อทรัพยากรที่ตัวเองต้องพึ่งพาเพื่อการดำรงชีพผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่นำไปสู่การสร้างเสริมพลังของชุมชนดังตัวอย่างของชาวลุ่มน้ำสงครามตามที่ได้ยกตัวอย่างไว้ข้างต้น

ในขณะที่ผลกระทบที่กำลังดำเนินอยู่นั้น หน่วยงานหลักทั้งกรมชลประทาน และการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย จำเป็นต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการเขื่อนหรือประตูระบายน้ำ ทั้งนี้เพื่อลดความขัดแย้งและสร้างความเข้าใจในข้อจำกัดหรือความจำเป็นในการดำเนินการที่อาจต้องสร้างผลกระทบให้กับคนส่วนน้อยเพื่อรักษาผลประโยชน์ให้กับคนส่วนใหญ่ การดำเนินการในลักษณะดังกล่าวจะเป็นการประนีประนอมต่อข้อขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้น

นอกจากนี้กระบวนการพัฒนา อาจจำเป็นต้องได้รับการทบทวนถึงหลักการและเหตุผลหรือความจำเป็นในการสร้างเขื่อนเพื่อตอบสนองความต้องการในการพัฒนาการเกษตรหรืออุตสาหกรรม โดยการมุ่งเน้นที่จะพัฒนาเพื่อนำไปสู่ความสมดุลทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม บนพื้นฐานการพัฒนาอย่างยั่งยืนนั่นเอง

เอกสารอ้างอิง

- กรมป่าไม้. 2551. แผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำในประเทศไทย. สืบค้นเมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2551, จาก <http://www.forest.go.th/Research/watershade/save.html>
- เครือข่ายนักวิจัยไทบ่านลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง. 2548. นิเวศวิทยาและประวัติศาสตร์ป่าบุ่งป่าทามลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง. เชียงใหม่ : วนิดาเพรส.
- สถาบันทรัพยากรชายฝั่ง. 2547. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่โครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. สงขลา : สถาบันทรัพยากรชายฝั่ง, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- สำนักนายกรัฐมนตรี. 2545. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-9. สืบค้นเมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2551, จาก <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=83>
- อดุล อิมโอซา. 2530. เขื่อนในประเทศไทย : เขื่อนเก็บน้ำ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การคำครุสภา.
- Aleem, A. A. 1972. Effect of river outflow management on marine life. **In Marine Biology**. Vol. 15 : 200-208.
- Craig, J.F. 2000. **Large Dams and Freshwater Fish Biodiversity**. Dumfries : World commission on dam.

- International Rivers Network. 2006. **Dams, Rivers and Rights : An action guide for communities affected by dams.** Berkeley : Inkworks Press.
- Larinier, M. 2000. **Dams and Fish Migration. In Dams, fish and fisheries : Opportunities, challenges and conflict resolution.** FAO Fisheries Technical Paper No. 419. Rome : Publishing and Multimedia Service, Information Division, FAO.
- Larinier, M. 2001. Environmental issues, dams and fish migration. **In Dams, fish and fisheries : Opportunities, challenges and conflict resolution.** FAO Fisheries Technical Paper No. 419. Rome : Publishing and Multimedia Service, Information Division, FAO.
- Pandian, T. J. 1980. Impact of dam-building on marine life. **In Helgoland Marine Research.** Vol. 33 : 415-421. Heidelberg : Springer Berlin.
- Saichan, K. 2007. Growth and Inequality in the Development of Mekong Region. **In Journal of Asian Studies.** Document Paper No. 3/2007. Chiang Mai : Centre of Asian Studies, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University.
- Schnitter, N.J. 1994. **A History of Dams.** Rotterdam : Balkema Publication.
- Southeast Asia Rivers Network. 2002. **Findings of Villager Research on the Impacts of Opening Pak Mun Dam Gates in Thailand.** Bangkok : The Assembly of the Poor.
- Zhong, Y. and G. Power, 1996. Environmental impacts of hydroelectric projects on fish resources in China. **In Regulated Rivers : Research and Management.** Vol. 12: 81-98.